

КУЛЬТ СТАЛІНА В МОСКОВСЬКОМУ ПАТРІАРХАТІ: ВИТОКИ ТА СЬОГОДЕННЯ¹

DOI: 10.5281/zenodo.6739886

© В-Е. Мос, 2021. CC BY 4.0

Ця стаття покликана ввести в український науковий дискурс поняття «сергіянства» – підпорядкування Московського патріархату в 1927 р. атеїстичній радянській державі, внаслідок якої РПЦ МП стала складовою та одним із важливих пропагандистських рупорів внутрішньої та зовнішньої політики СРСР та його правлячої партії – КПРС. Одним із проявів сергіянства є поширення в церковному середовищі культу Сталіна та пов'язаного з ним релігійного культу «ВОВ» («великої отечественной войны») або «релігії перемоги», що замінив у сучасній Російській Федерації ідеологію комунізму. «Релігія перемоги» як замаскована форма сталінізму є офіційною державною і церковною доктриною в РФ, що виправдовує ідеї «советського реваншизму» та агресивну політику уряду Російської Федерації. Стаття має не тільки науковий, але й практичний характер, її мета полягає в тому, щоб привернути увагу наукової спільноти та громадськості в Україні до проблеми сергіянства, оскільки церковна спільнота в Україні відіграє значущу роль, проте процеси декомунізації її майже не торкнулися. **Наукова новизна** полягає в тому, що такі поняття як «церковний сталінізм», «релігія перемоги» та пов'язані з цим проблеми вперше вводяться в український науковий дискурс.

Ключові слова: культ Сталіна, сталінізм, репресії в СРСР, гоніння на Церкву, Московський патріархат, сергіянство, релігія перемоги, Катакомбна Церква.

У секретній промові перед Комуністичною партією 1956 року Хрущов засудив «культ особи» Сталіна. На жаль, Російська Православна Церква Московського патріархату (РПЦ МП) не дослухалася до цього застереження, хоча в усьому іншому підкорялася Комуністичній партії, виконувала її розпорядження й була важливим зрядом внутрішньої та міжнародної політики КПРС і її карного підрозділу НКВС/КДБ. Розглянемо детальніше етапи формування в СРСР та його правонаступниці Російській Федерації церковного культу Сталіна, що пустив глибоке коріння у світогляд ідеологів та адептів Московського патріархату.

Принаймні з часів Другої світової війни Московський патріархат (далі – МП) не переставав прославляти Сталіна найганебнішим чином, ставши по-справжньому «советською церквою», державною церквою більшовицького режиму. Церковний культ Сталіна, – ймовірно, найбільшого гонителя в історії Церкви, – досяг ідолопоклонницьких масштабів. Сталін був «защитником Церкви», «новим Константином», «гением гениев» тощо. Номери «Журнала Московской Патриархии» – офіційного друкованого органу МП – були наповнені пишними вихваляннями «данного Богом Верховного лидера». Попри все Сталін ніколи не зраджував своєму ворожому ставленню до Церкви. У 1947 році він писав Сулову: «Не забывайте об атеистической пропаганде в народе»². І кровопролиття в таборах тривало...

Разом із культом Сталіна в МП прийшло захоплене прийняття комуністичної ідеології та усвідомлена відмова від споглядання величезного масштабу її богохульств та жорстокостей. Так, одразу після війни церковний офіціоз висловився щодо виборів до Верховної Ради СРСР: «В этот день во всех соборах, церквях и монастырях нашей страны будет принесена бескровная Жертва, начало которой положил Тот, Кто принес в мир идеи любви, справедливости и равенства. Глубоко тронутые служители церкви выйдут на амвоны и благословят своих детей поспешить из церквей к урнам для голосования. Они благословят их отдать свои голоса за кандидатов блока коммунистов... Они сами отдадут свои голоса... Идеал такого человека – Сталин...»³

¹ Публікація англійською мовою: Moss V. The Church cult of Stalin. *Essays in True Orthodox Christianity*. 2021. Vol. 9. Pp. 272–284. Український варіант статті розширений і доповнений.

² Nikolai Savchenko, in *Vertograd-Info*, September, 1998, Bibliography, pp. 1–2.

³ *Zhurnal Moskovskoj Patriarkhii* (The Journal of the Moscow Patriarchate), N 1, 1946; quoted in *Obnovlentsy i Moskovskaia Patriarkhia: preemstvo ili evoliutisia?* (The Renovationists and the Moscow Patriarchate: Succession or

Апофеоз культу Сталіна в Московському патріархаті припав на день народження тирана в 1949 році, коли до нього від імені всієї Церкви було надіслано «Приветствие Вождь народов СССР»⁴.

«Без малейшего колебания, – пише о. Гліб Якунін і група православних християн, – мы можем назвать это обращение самым позорным документом, когда-либо составленным от имени Церкви за всю историю существования христианства, и тем более за тысячелетнюю историю христианства на Руси»⁵.

І РПЦЗ, і Катакомбна Церква в СРСР засудили культ Сталіна в МП. Так, у відповідь на вихвалання Московським патріархатом Сталіна як «избранника Господня, ведущего наше отечество к процветанию и славе», митрополит Анастасій (Грибановський), першоієрарх РПЦЗ, написав, що це був той момент, «когда раболепие человека уже граничит с богохульством»⁶. Справді, хіба можна «мириться с тем, что человеку, запятанному кровью с головы до ног, покрытому преступлениями, как проказой, и глубоко отравленному ядом безбожия, должно называться “избранным Господом”, которому может быть суждено привести нашу родину “к процветанию и славе”? Разве это не равносильно клевете и оскорблению Самого Всевышнего Бога, Который в таком случае был бы ответствен за все зло, которое уже много лет творится на нашей земле, управляемой большевиками во главе со Сталиным? Атомная бомба и все другие разрушительные средства, избранные современными технологиями, действительно менее опасны, чем моральное разложение, которое высшие представители гражданской и церковной власти своим примером вложили в русскую душу. Разрушение атома приносит с собой только физическое опустошение и разрушение, тогда как разложение ума, сердца и воли влечет за собой духовную смерть целого народа, после которой нет воскресения (курсив наш – В.Е.М.)»⁷.

5 березня 1953 року Сталін помирав. «Його обличчя було знебарвлене, – писала дочка Сталіна Світлана Аллілуєва, – риси його обличчя стали невпізнаними... Він буквально задихнувся до смерті, поки ми дивилися. Передсмертна агонія була жахлива... В останню мить він розплющив очі. Це був жахливий погляд, чи божевільний, чи злий, і сповнений страху смерті»⁸.

«Несподівано ритм його дихання змінився, – продовжує Себаг-Монтефіоре Саймон, один із провідних дослідників історії СРСР на Заході. – Медсестра подумала, що це “як привітання”. Він, “здавалося, або вказував кудись угору, або загрожував нам усім...” – зауважила Світлана. Швидше за все, він просто хапав повітря у пошуках кисню [або вказував на демонів, що приходять по його душу]. “Потім наступного моменту його дух після останнього зусилля відірвався від тіла”. Жінка-лікар розплакалася й обійняла спустошену Світлану»⁹.

І в цьому полягала трагедія для Росії і всього світу: так багато людей все ще любили цього тирана, одного з найлютіших в історії людства. Бо в наступні дні мільйони людей ринули до Москви, щоб оплакати руйнівника своєї країни та Церкви. Істерія була настільки велика, що сотні людей були розчавлені на смерть. Їхнє горе було щирим – і тому покарання землі тривало. І до тепер гнів Божий над російською землею не вщухає...

Чингіз Айтматов розповів історію, у якій частково знаходимо пояснення психологічного стану радянських людей та їх сліпої любові до тирана: «Сталин собрал совет ЦК и рассказывал, как обращать с народом. Ему принесли живую курицу. Сталин на глазах у ЦК оципал ее живую. Прямо до кожи, полностью, пока на ее голове не остался только гребень. “А теперь смотрите”, – сказал он и отпустил курицу. Он вышел из зала, курица побежала за ним. Затем сказал: “Видите, теперь курице и на солнце слишком жарко, и в тени слишком холодно”. Бедная птица могла только прижиматься к сапогам Сталина. А потом он бросил ей горсть зерна, и птица последовала за ним, куда бы он ни пошел. Вот такая была история. В противном случае она бы умерла от голода. “Вот так, – сказал он своим ученикам, – вы можете управлять нашим народом”»¹⁰. Навіть якщо це літературний анекдот, він дуже схожий на правду і дає пояснення церковному культу Сталіна в середовищі Московського патріархату.

Звичайно, по всьому світу було багато тих, хто зробив хорошу кар'єру завдяки сталінізму: вони, можливо, і не любили Сталіна, але не були схильні радіти його смерті. Од-

Evolution?), Suzdal, 1997, p. 13.

⁴ Zhurnal Moskovskoj Patriarkhii (The Journal of the Moscow Patriarchate), N 12, 1949.

⁵ Cited in Potapov, What is False is also Corrupt, p. 223.

⁶ I.M. Andreyev, Is the Grace of God present in the Soviet Church? Wildwood, Alberta: Monastery Press, 2000, pp. 32–33 (with some changes in the translation).

⁷ Ibid.

⁸ Montefiore, Stalin. The Court of the Red Tsar, London: Phoenix, 2004, p. 663.

⁹ Montefiore, Stalin. The Court of the Red Tsar, London: Phoenix, 2004, pp. 663–664.

¹⁰ Cited in Potapov, What is False is also Corrupt, p. 223. Cf. JMP, 1949, N 12, pp. 5–11.

ним із таких був знаменитий німецький драматург Бертольд Брехт, який, як пише Пол Джонсон, «завжди і часто публічно підтримував всю політику Сталіна, у тому числі художню... Коли Сталін нарешті помер, Брехт прокоментував це так: “Пригноблені всіх п’яти континентів... мабуть, відчули, як зупинилося їхнє серцебиття, коли вони почули, що Сталін мертвий. Він був утіленням їхніх надій”. 1955 року Брехт був радий отримати Сталінську премію миру. Більшість із 160 000 рублів надійшла прямо на його швейцарський рахунок. І він поїхав до Москви, щоб отримати її, і попросив Бориса Пастернака, який, вочевидь, не підозрював про своє вразливе становище, перекласти його вступну промову. Пастернак був радий зробити це, але пізніше (премія тим часом була перейменована) проігнорував прохання Брехта перекласти кілька його віршів на честь Леніна. Брехт був стривожений поширенням секретної промови Хрущова на засіданні про злочини Сталіна й рішуче виступив проти її публікації. Він пояснив свої аргументи одному зі своїх учнів: “У мене є кінь. Він кульгавий, облізлий і жмуриться. Хтось підходить і каже: але кінь косить, він шкутильгає і, подивиться сюди, він гидкий. Він має рацію, але яке мені до цього діло? У мене немає іншого коня. Іншого немає. Я думаю, що найкраще – якнайменше думати про його недоліки...”¹¹

Одним із небагатьох, хто не оплакував смерть Сталіна, був Лаврентій Берія, жорстоким грузинський кат та голова радянських спецслужб. Не виключено, що він убив Сталіна, щоб урятувати себе (Сталін послідовно знищував керівників НКВС, звинувачуючи їх у «перегибах» – до Берії були Г. Ягода та М. Єжов; існує припущення, що у самий розпал антиєврейського процесу в СРСР – т. зв. «дела врачей-вредителей» – Сталін запідозрив, що Берія насправді не грузин, а єврей). За свідченням Молотова, Берія начебто сказав: «Я покочил с ним, я спас вас всех»¹². Звичайно, він відкрито радів смерті Сталіна, у той час як навіть Молотов, чия дружина Поліна все ще перебувала у концтаборі, коли Сталін помер, щиро оплакував його. За іронією долі Берія, можливо, був єдиним радянським сатрапом, хто справді не вірив у комунізм – зрештою він хотів, щоб його онуки навчалися в Оксфордському університеті¹³.

Московський патріархат був зовсім іншим: він не послаблював свого поклоніння Сталіну навіть після смерті тирана. Так, 10 березня 1953 року в «Известиях» з’явився лист патріарха Алексія (Сіманського) Раді Міністрів СРСР: «От своего имени и от имени Русской Православной Церкви выражаю глубочайшие и искренние соболезнования в связи с кончиной незабвенного Иосифа Виссарионовича Сталина, великого строителя народного счастья. Его смерть – тяжелое горе для нашего Отечества и всех народов, населяющих его. Его смерть была воспринята с глубокой скорбью всей Русской Православной Церковью, которая никогда не забудет его благожелательного отношения к нуждам Церкви. Его светлая память никогда не изгладится из наших сердец. Наша Церковь воспекает ему “вечную память” с особым чувством непрестанной любви»¹⁴. А 1955 року Алексій заявив про незмінну вірність своєї церкви наступникам Сталіна: «Русская Православная Церковь поддерживает абсолютно мирную внешнюю политику нашего правительства не потому, что Церковь якобы не хватает свободы, а потому, что советская политика справедлива и соответствует христианским идеалам, которые проповедует Церковь»¹⁵.

У дуже різкому контрасті до позиції Московського патріархату Архієрейський Синод РПЦЗ заявив: «Смерть Сталина – это смерть величайшего гонителя веры Христовой в истории. Преступления Нерона, Диоклетиана, Юлиана Отступника и других негодяев бледнеют перед лицом его ужасных деяний. Никто не может сравниться с ним ни по количеству его жертв, ни по его жестокости по отношению к ним, ни по его хитрости в достижении своих целей. Казалось, что всё сатанинское зло воплотилось в этом человеке, и что он в ещё большей степени, чем фарисеи, заслуживает звания сына дьявола»¹⁶.

Марксизм-ленінізм вийшов із моди після розпаду Радянського Союзу в 1991 році. Але комуністичний дух в Російській Федерації ніколи не вмирав: наприкінці ліберальної епохи 1990-х років він відродився у формі «націонал-більшовизму» – крайньої націоналістичної форми старого комунізму з додаванням «совєтської ортодоксії», але без марксизму. Ця модернізована форма старої ідеології прагне виправдати радянське минуле у всьому його безпрецедентному злі та відкинула каяття в своїх гріхах як зраду нації.

¹¹ Johnson, *Intellectuals*, London: Harper Perennial, 1988, 2007, p. 191.

¹² Stone, *Europe*, p. 103.

¹³ Якби Берія хотів, щоб його онуки поглибили свої знання про марксизм, він вдав би перевагу Кембриджському університету, головному гнізду сталінських шпигунів, або Лондонській школі економіки.

¹⁴ Див.: Речь Святейшего Патриарха Московского и Всея Руси Алексия перед панихидой по И.В. Сталине, сказанная в Патриаршем соборе в день его похорон 9 марта 1953 года. URL: <http://leontjev-danila.livejournal.com/10723.html>.

¹⁵ Quoted in Christopher Andrew and Vasilii Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive*, London: Allen Lane the Penguin Press, 1999, p. 635.

¹⁶ *Tserkovnaia Zhizn'*, 1953, NN 3–4, pp. 63–65.

У перше ця нова форма «советчини» була оприлюднена в статті «Религия Победы», у якій новий російський релігійно-політичний блок «За победу!» представив свою програму. Перемога, про яку йдеться, була перемогою радянських військ над нацистською Німеччиною в 1945 році; за твердженням авторів програми, кров загиблих солдат Червоної армії мала «мистический, священный смысл», будучи «главной эмблемой русского исторического сознания». Політичні та економічні аспекти програми блоку – комуністичні, але ще тривожнішими були її націоналістичні та релігійні аспекти. Єльцина та його колеги звинуватили в тому, що вони зрадили 1945-й рік та «поистине гениальные» досягнення повоєнного советизму. Згодом «религия победы» стане головною складовою («духовной скрепой»), за висловом патріарха МП Кирила Гундяєва) офіційної неосовєтської ідеології, проголошеної президентом РФ В. Путіним та благословенною Московським патріархатом.

«Врагу (тобто т. зв. «колективному Заходу» – В-Е.М.), – писав Валентин Чікін, депутат Держдуми РФ та головний редактор газети «Советская Россия», – не удалось уничтожить нашу Победу. Победа – это та духовная сила, которая поможет нам возродиться. Из Победы, как из плодоносящего дерева, вырастут новые технологии, вырастут новые школы, укрепится оборона, выработается мировоззрение. И новая общность, охватывающая всю нацию, подтвердит Победу 1945-го года в XXI веке. ... Не забудем: в сороковые годы произошло удивительное слияние русских эпох. Языческой, с князем Святославом (“проклятим”, як називає його православна Церква – В-Е.М.), отбившим хазар. Православной, в которой действовали великие русские полководцы и святые – Александр Невский и Дмитрий Донской. Монархической – с Петром, Суворовым, Кутузовым. В дыму сражений Отечественной войны они сочетались с блистательными “красными” Жуковым, Василевским, Рокоссовским, о чем так ясно и громко возвестил с Мавзолея Иосиф Сталин. ... Идеология блока “За победу!” – это долговечная национальная идея... Победа – это также то священное слово, которое переполняет русское сердце гордостью и свободой»¹⁷.

Олександр Проханов – ще один впливовий сучасний ідеолог РФ – продовжив цю тему й надав їй ще більше релігійного змісту: «Победа – не просто национальная идея. Победа – это вероучение, особое религиозное устроение русских. Под куполом Победы найдет себе место и православный, и мусульманин, и атеист, и страстно верующий человек. Конечно, для того чтобы раскрыть это вероучение, нужны свои провозвестники, такие как Иоанн Богослов. Необходимы свои строители и организаторы. В создании этой религиозной философии есть место художникам и ваятелям, социологам и политологам, историкам и политикам. ...

Еще предстоит выстроить это великое русское вероучение – Победа! В нем веками ожидаемое чудо, которое от волхвов передавалось из уст в уста, из Киевской Руси в Московское княжество, из империи царей в красную империю вождей. Это упование на вселенское добро, на вселенскую любовь. Понимание того, что миром правят не слепые силы материи, а Справедливость, Божественная правда...»¹⁸

Православні автори кинулися підтримувати цю ідеологію. Виникли рухи за канонізацію таких «сильних національних лідерів» як Іван Грозний та Григорій Распутін. З'явилися «ікони» Сталіна. І, що є найжахливішим і блюзнірським, річниця радянської перемоги 9 травня 1945 р. стала представлятися сучасними ідеологами РФ як «праздник праздников», подібний до Великодня – і навіть як сам Великдень! Так, у статті на впливовому веб-сайті Московського патріархату читаємо: «“Безбожный” СССР, смертью смерть поправ, воскресил и спас мир. Только потому, что “божные” и “безбожные” солдаты миллионами умирали, живём сегодня мы и живо всё мировое население, всё человечество. И не будет никаким преувеличением считать, что та страшная и Великая война и Великая Победа в той Великой войне стала первым социологически-масштабным мировоскресением, воспроизведением народами СССР подвига Христа. Этот факт требует всеобщего осмысления и некалендарного отношения к праздникам, поскольку в основе любого праздника всегда лежит событие, а не дата. 9 мая 1945 года стало самым убедительным свидетельством того, что две тысячи лет назад Христос воскрес. Поэтому наша Великая Победа – это праздник праздников, это Пасха»¹⁹.

А популярний в СРСР ще з 1970-х років священик Московського патріархату Дмитрій Дудко продовжив цю тему, проклавши доріжку від «релігії перемоги» до церковного культу Сталіна: «Теперь вот настало время реабилитировать Сталина. Впрочем, не его

¹⁷ Chikin, *Relyhiya Pobedy* (The Religion of Victory). *Zavtra*, № 32 (297), 1999, p. 2.

¹⁸ Prokhanov, *Ideolohiia Russkoi Pobedy* (Ideology of the Russian Victory). *Zavtra*, Moscow, August 9, 1999.

¹⁹ Krupnov, *Pobeda – eto Paskha – Rossyia Noev Kovcheh* (Victory is Easter – Russia Noah's Ark). *Russkaia Narodnaia Lunyia*, Moscow, May 10, 2006. Ця стаття як програмну розтиражували російські СМІ різного рівня, й навіть журнал «Народное образование» опублікував її розширений варіант під назвою «Воспитать поколение победителей»: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vospitat-pokolenie-pobediteley/viewer/>.

тільки, но само поняття державності. Сьогодні ми самі воочию можемо побачити, яке преступлення єсть бездержавність і яке благо – державність! Як кричить, що в радянське часи багато загинуло в таборах, але скільки гине зараз без суду і слідства, безкарно, безвідомо, ні в яке порівняння не йде та загибель. Весь ограблений і обманутий народ тепер вдихає: був би Сталін, не було б такої загибелі.

Сталін з зовнішньої сторони атеїст, але насправді він віруючий чоловік, це можна було б показати на фактах, якщо б не рамки нашої статті. Не випадково в Російській Православній Церкві йому пропели, коли він помер, навіть вічну пам'ять... Але головне все-таки, що Сталін по-батьківськи турботився про Росію. І по тому Сталін, по крайній мірі для мене, законним образом стоїть поруч з Суворовим...»²⁰

«Церковний сталінізм» у Московській патріархії навіть у наш час, коли вона вже вивільнилася від радянського тиску, став найстрашнішим знаком відсутності покаяння МП у сервілізмі (підпорядкуванні та співпраці з атеїстичною владою в її політичних цілях). У 2010 році ця нерозкаяність стала офіційною ідеологією Московської патріархії. Її новий лідер патріарх Кирил заявив, що «ми повинні проникнутися спеціальним розумінням *очищального значення Великої Вітчизняної Війни* – і це *релігійне розуміння* (курсив наш – В-Е.М.)».

Кирил звинувачує істориків, які вважають, що зло на радянській стороні було меншим, ніж на стороні нацистів: із їх «примітивним і гріховним аналізом», стверджує він, вони не бачать «Божественної перспективи». Згідно з цією доктриною, завдяки пролитій крові мільйонів радянських громадян, які загинули на війні, Росія в 1945 р. «духовно відродилася». Тому колишні громадяни СРСР та їх нащадки мають урочисто відзначити 9 травня саме як церковне свято²¹. Так, з благословення патріарха МП Кирила (Гундяєва) в Російській Федерації остаточно сформувався державний релігійний «культ ВОВ» («великої вітчизняної війни»).

Розглянемо, що ж насправді сталося на цій війні, а також у період до і після неї.

У період із 1917 по 1941 рр. відбулися найжорстокіші, масові, криваві та руйнівні гоніння на Православну Церкву протягом усієї її історії. Вкажемо лише на жахливу статистику: згідно з російськими урядовими джерелами, тільки в 1937 р. було заарештовано 136 900 священиків, із яких 106 800 було вбито²². Разом зі знищенням власних громадян у безпрецедентних масштабах (рахунок йде на мільйони вбитих та десятків мільйонів, які відбували термін у концтаборах), Радянський Союз підписав пакт із нацистською Німеччиною та з її «благословення» приєднав до своєї території частину Польщі (Західну Україну та Західну Білорусь) і балтійські держави, на території яких було запроваджено комуністичний терор, у тому числі й проти Церкви.

Отже, як зазначив польський прем'єр-міністр Матеуш Моравецький, пакт Молотова-Ріббентропа від 23 серпня 1939 року був набагато більшим, ніж договір про ненапад між двома державами. Усього за п'ять днів після того, як 17 вересня радянські війська вторглися до Польщі, «у Брест-Литовську відбувся великий військовий парад — відзначення спільної перемоги нацистської Німеччини та Радянської Росії над незалежною Польщею. Такі паради не організують сторони пактів про ненапад – їх організують союзники та друзі...»²³

Напад Німеччини на СРСР у День всіх святих, які в землі Руській просіяли, на думку багатьох людей того часу, звільнив Україну, Білорусь та західну Росію від радянського гніту й вітався з неприхованим ентузіазмом більшістю жителів цих територій. Були розпущені колгоспи (табори рабської праці в усьому, крім назви), відкрито церкви, охрещено багато людей. Відновилися законна церковна ієрархія у формі Автономних Православних Церков України та Білорусії тощо.

Проте для тих, хто залишався на радянській території, події розвивалися по-іншому. Переслідування християн, особливо катакомбників, які відмовлялися визнавати радянську владу «Богом даною» та воювати за «досягнення Октябрю» і «за Сталіна», не припинялися. Багато хто був убитий за відмову служити в Червоній армії, тисячі відправлені до таборів.

²⁰ Dudko, *Bohodanniy Vozhd* (God-given Leader), *Russkiy pravoslavnyi patryot*, № 3, December, 1999.

²¹ “Bogoslovie ‘Pobedy’”, *Nasha Strana* (Buenos Aires), no. 2891, May 8, 2010.

²² Документ Комісії при Президентові Російської Федерації з реабілітації жертв політичних репресій від 5 січня 1996, *Service Orthodoxe de Presse*, № 204, January, 1996, p. 15 (in French). За іншим джерелом, з жовтня 1917 р. по червень 1941 р. включно було вбито 134 000 священнослужителів, у тому числі більшість (80 000) було вбито період із 1928 по 1940 рр. (“Nasha Strana” – konechno zhe ne Vasha”, *Tserkovnyie viedomosti*, URL: http://catacomb.org.ua/modules.php?name=Pages&go=print_page&pid=771).

²³ “Statement by the Prime Minister of Poland Mateusz Morawiecki”, December 29, 2019, URL: <https://premier.gov.pl/en/news/news/statement-by-the-prime-minister-of-poland-mateusz-morawiecki.html>.

Більш того, попри всі спроби радянських пропагандистів подати цю війну як «Велику Вітчизняну», справжнього відродження російського патріотизму не відбулося, була лише спекуляція більшовиків на національних почуттях росіян, оскільки в перший рік війни виникла реальна загроза поразки РСРС та падіння комуністичної влади. Для ілюстрації сказаного наведемо розлогу цитату зі статті «О советско-германской войне» сучасного російського історика Антона Кузнецова, тим більш доречно, що, по-перше, в РФ ця точка зору піддається остракізму й підпадає під політичні карні статті «об экстремизме» та «искажении истории и пересмотре итогов Великой Отечественной войны», а по-друге, в українському науковому середовищі цей погляд на радянсько-німецьку війну російських істориків, які намагаються чинити опір офіціозу у своїй країні, майже невідомий:

«С самого начала большевики показали себя как антирусская власть, для которой не существует понятий Родина, Отечество, честь и долг ... За 24 года своего владычества большевицкая (“советская”) власть добила огромных успехов в деле уничтожения исторической России. Были последовательно истреблены все сословия: дворянство, купечество, крестьянство, духовенство, образованный слой ... и разрушены все государственные институты прежней России: армия, полиция, суд, местное самоуправление, благотворительные учреждения и т. д. ... Называться национальной властью такой режим не имеет никакого права. Он должен быть определен как антинациональная оккупационная власть, свержение которой каждый честный патриот может только приветствовать. ... Антинациональная и антинародная сущность Красной (Советской) армии ясна каждому, кто более или менее близко с этой армией соприкоснулся. ... Эта армия в Гражданскую войну обесчестила себя мародерством, убийствами ... и неслыханными насилиями над русским народом. При своем создании она пополнялась преступным сбродом ... а также китайцами, мадьярами, латышами и другими “интернационалистами”. В комсоставе Красной армии коммунисты составляли: в 1920 – 10,5%; в 1925 – 40,8%, в 1930 – 52%, а с конца 1930-х годов коммунистами или комсомольцами были заняты все командные должности. Эта армия была пропитана доносчиками НКВД и политруками, ... она представляла собой не национальную армию, а партийное войско ВКП(б)–КПСС. ... Эта армия изначально создавалась не для защиты, а для порабощения нашего Отечества и превращения его в “плацдарм мировой революции”, с которого она должна была вести наступательную войну за распространение богоборческого коммунизма по всему миру...

Но, конечно, самый страшный удар по этому мифу (стосовно радянсько-німецької війни як «великої вітчизняної» – *В-Е.М.*) наносит Русское освободительное движение Второй мировой войны, называемое у советских патриотов “власовским”. Уже сам тот факт, що в составе германского Вермахта служило в разное время около 1 000 000 (одного миллиона!) советских граждан, должен пресекать все разговоры о “великой отечественной” войне, ибо действительно: где, когда, во время какой Отечественной войны люди в таком количестве добровольно переходят на сторону противника и воюют в его рядах? ... Причем в РОА люди записывались даже в 1945 г., когда крах гитлеровской Германии стал очевиден, а победа Сталина неотвратима»²⁴.

Коли в 1941 р. більшовики відступали, «НКВД выполняла программу ликвидации всех заключенных, сидевших в ее стенах. В большой Лукьяновской тюрьме в Киеве тысячи были расстреляны в своих камерах. Но в Ставрополе они еще успели вывезти “контрреволюционеров”, включая старых священников и монахов, за город. “Спецшелон” заключённых из областного города Ставрополя прибыл на линию Москва–Кисловодск. На станции Машук, место дуэли М.Ю. Лермонтова, вагоны отцепили и подали в тупик, в Каменоломню. Священникам и монахам связали руки и завязали глаза. По пятеркам их подвели к глубокому отвесному обрыву, образующему огромный котлован каменоломни и, при содействии солдат, они полетели с большой высоты вниз. Затем кроками оттаскивали бездыханных и укладывали рядами все следующие пятерки. Потом забрасывали землей, щебнем и песком и пускали лёгкий трактор уравнивать для следующего вагона...»²⁵

Німців зустрічали з великою радістю. Олександр Солженіцин пише: «Литва, Латвія і Естонія устроили немцам торжественную встречу. Белоруссия, Западная Украина и первые оккупированные русские территории последовали их примеру. Но наиболее наглядно расположение народного духа было продемонстрировано Красной Армией: на гла-

²⁴ Kuznetsov, “O Sovietsko-Germanskoj Vojne”, *Tserkovnyie viedomosti*, URL: http://catacomb.org.ua/modules.php?name=Pages&go=print_page&pid=570; A. Soldatov writes: «Память о “власовцах” дорога многим чадам Русской Зарубежной Церкви (РПЦЗ)... На мемориальном кладбище РПЦЗ в Ново-Дивеево под Нью-Йорком стоитobelisk, увековечивающий память всех офицеров и солдат Русской освободительной армии, погибших “во имя идеи России, свободной от коммунизма и фашизма”». (“Radosti Paskhi i Skorb’ Pobedy”, *Moskovskie Novosti and Vertograd*, № 520, May 14, 2005).

²⁵ Monk Epiphany (Chernov), “Tserkov’ Katakombnaya na Zemle Rossijskoj” (MS, Woking, England).

зах у всего мира она отступала на протяжении всего 2000-километрового фронта, пешком, но с такой же скоростью, как моторизованные соединения. Ничто не может быть убедительнее того, как эти люди, солдаты в лице своих лучших представителей, проголосовали своими ногами. Численное превосходство было целиком на стороне Красной Армии, у нее была превосходная артиллерия и сильные танковые части, которые, правда, катились назад, – ни с чем не сравнимое поражение, беспрецедентное в анналах российской и мировой истории. В первые несколько месяцев около трех миллионов офицеров и солдат сдались в руки врага!

То есть, народное настроение было сходным – настроение тех народов, из которых некоторые пережили двадцать четыре года коммунизма и тех, которые только один год. Для них весь смысл этой последней войны был в том, чтобы сбросить иго коммунизма. Вполне естественно, что каждый народ прежде всего интересовало не решение каких-либо европейских проблем, а его собственная национальная задача – освобождение от коммунизма»²⁶.

«В годы войны, – пише Анатолій Красіков, – с согласия германских оккупационных властей было открыто 7547 православных церквей (против 1270 открытых в 1944–1947 с разрешения Совета по делам Русской Православной Церкви)»²⁷. Навіть у повністю радянських регіонах, таких як Псков або східна Україна, 95% населення, згідно з німецькими джерелами, ринули у відкриті храми.

Однак расова ненависть нацистів до слов'ян призвела до того, що наприкінці війни багато колишніх громадян СРСР були раді відступу німецьких військ. До того ж нацизм і советизм були близькі за своїм духом та ідеологією як дві гілки однієї антихристиянської революції. Так що війна між ними не була в жодному разі війною добра і зла, навіть у віддаленому сенсі, але скоріше війною між двома демонічними режимами.

І більш зловісний демон виграє... Із просуванням Червоної армії на захід в останні місяці війни почалася чи не найбільша еміграція в людській історії. Мільйони людей різних національностей тікали від «апокаліптичного звіра» – особливо українці та росіяни, які точно знали, до чого призведе повернення радянської влади. Серед них була майже вся ієрархія Білоруської та Української Автономних Церков²⁸.

Поведінка солдатів Червоної армії на німецьких землях була неймовірно жорстокою. Вона виправдовувалася радянськими пропагандистами, як і сучасними пропагандистами РФ, тим, що солдатам було природно мститися німцям за злочини в СРСР. Але такий аргумент може мати значення для язичників чи комуністів, але не для християн.

Найбільш постраждалою частиною німецького населення виявилися жінки. Згідно з Річардом Евансом, почесним професором сучасної історії Кембриджського університету, «жінки і дівчата зазнавали постійного насильства... Насильство часто супроводжувалося тортурами та знущанням і закінчувалося вбивством. Часто, особливо в Берліні, жінок гвалтували у присутності чоловіків-німців, щоб підкреслити знущання. Чоловіків зазвичай вбивали, оскільки вони намагалися перешкодити насильству. У Східній Пруссії, Померанії та Сілезії було згвалтовано близько 1 400 000 жінок. Насильство було скоріше нормою, ніж винятком. За оцінками двох найбільших берлінських лікарень, щонайменше 100 000 жінок згвалтували в німецькій столиці. Багато хто захворів на венеричні захворювання. Велике число пізніше зробили аборти, або, якщо народили, залишили дітей у лікарні. Насильство тривало багато тижнів, навіть після формального закінчення війни. ... Німецькі жінки навчилися ховатися, особливо після настання темряви; або, якщо вони були молоді, брати радянського солдата, переважно офіцера, як коханця та захисника»²⁹.

Ось у який спосіб, якщо вірити патріарху Кирилу, доблесні солдати Червоної армії «искупили гріхи русских людей!» У такий спосіб Сталін «смертю смерть поправ!» У такий спосіб «Христос был прославлен в новой Пасхе!»

Насправді результатами війни стало непоправне зло для всіх людей, які потрапили у сферу радянського панування – і навіть для тих, хто опинився за її межами, оскільки Сталін змусив союзників насильно видати мільйони колишніх радянських громадян відповідно до ялтинських угод: «З 1945 по 1947 рр. 2 272 000 людей було передано союзниками до СРСР. Із них понад 600 000 служили у “східних силах” німецької армії. Близько 200 000 змогли залишитися на Заході»³⁰. Однак, як пише Сергій Шумило, «більш ніж 6 000 000

²⁶ Solzhenitsyn, *The Mortal Danger*, London: The Bodley Head, 1980, pp. 39–40.

²⁷ Krasikov, “‘Tretij Rim’ i Bol’sheviki”, in L.M. Vorontsova, A.V. Pchelintsev and S.B. Filatov (eds.), *Religia i Prava Cheloveka*, Moscow: “Nauka”, 1996, p. 203.

²⁸ А також ієрархи та духовенство УАПЦ – прим. ред. С.Л.

²⁹ Evans, *The Third Reich at War*, London: Penguin Books, 2009, pp. 710–711.

³⁰ Soldatov, op. cit., p. 11, footnote 6.

«східних робітників» (остів), біженців та емігрантів були насильно репатрійовані в СРСР до 1948 р. Більшість з них опинилися у стінах сталінського НКВС»³¹.

Найбільшу категорію тих, хто був насильно репатрійований, становили ті, хто воював у Червоній армії. Вже протягом війни владою було страчено 157 000 червоноармійців (еквівалент 50 дивізій) та майже мільйон заарештовано³². Потім настала черга тих, хто провів війну в нацистських таборах або просто, побачивши добробут на Заході, дізнався про брехливість радянської пропаганди. Протоієрей Михаїл Ардов, священник ІПЦ в Москві, згадував: «я прекрасно помню послевоенные годы, как в 45-м, 46-м году Москва была буквально наводнена калеками, безрукими, безногими солдатами, которые пришли с войны, и вдруг они все исчезли. Я только потом узнал, что их всех, чтобы они вид столицы не портили, схватили и отправили помирать на остров Валаам».

Там не було монастиря, вот они там, можно себе представить, в каких условиях доживали свой век. Они нищенствовали, побирались, – вот, чтоб ничего этого в столице не было, так с ними обошлись. Это я хорошо запомнил. Кроме того, как мы знаем, по вине, в общем-то, самого Сталина, его военачальников, огромное количество советских людей попало в плен. И государство от них сразу отсеклось, их сразу объявили изменниками. А впоследствии, когда они по тем или иным причинам возвращались в нашу страну, их немедленно – по большей части – просто сажали в сталинские лагеря. Вот так они относились к ветеранам...»³³ А скільки людей було відправлено в концтабори за «співпрацю з окупантами», а насправді, у більшості випадків, лише за те, що намагалися вижити під окупацією, прогудувати свої сім'ї тощо.

Отже, маємо говорити не про звільнення Радянським Союзом поневолених народів від нацистів, а про перемогу ГУЛАГу над Освенцимом та про нове, більш жорстоке поневолення, яке розтягнулося на кілька десятиліть, а в Росії не скінчилося й досі.

Відтак у 1945 р. спеціально підібраних єпископів з найбільш малодушних звезли до Москви для участі в «помісному соборі» й змусили обрати митрополита Алексія (Сіманського), найбільш слухняного радянському режимові церковного діяча, патріархом РПЦ МП й погодитися з безпрецедентним в історії контролем держави над Церквою. Сергій Шумило пише: «Зовнішній результат Московського собору 1945 р. був сприятливим для радянського режиму, фактично, завдяки тому, що участь у ньому східних патріархів надала «легітимність» і «канонічність» для натхненних Сталіним виборів. Це ввело в оману не лише частину православної ієрархії за кордоном, а й багатьох істинно-православних пастирів у СРСР, які наївно не підозрювали, що це могло статися з канонічними порушеннями»³⁴.

Рішення цього собору мали прямі та вкрай негативні наслідки для тих православних християн, які не піддалися радянській пропаганді й залишилися вірними Христу. Як пише професор Іван Андреев, який був членом Катакомбної Церкви і під час війни емігрував, «подпольная или Катакомбная Церковь в Советской России подверглась тяжелейшим преследованиям после 4 февраля 1945 г., когда произошла интронизации советского патриарха Алексия. Те, кто не признал его, были приговорены к новым срокам заключения и через некоторое время убиты. Те, кто признал его, часто получали освобождение до окончания срока и назначения. ... Все тайные священники, обнаруженные в советской зоне в Германии, были убиты»³⁵. Цей факт, як пише Михаїл Шкаровський, «частично підтверджено документами из архивов тайной полиции. В 1944–1945 гг. в лагерях была сфабрикована целая серия дел о контрреволюционных организациях. Многие клирики были приговорены к увеличению сроков заключения или расстреляны»³⁶. Ось у такий спосіб сталінським режимом була створена сучасна Російська православна церква Московського патріархату, тож цілком природно, що культ Сталіна залишився в ній навіть після розвінчання його Хрущовим, а в наш час знову відроджується, набуваючи химерних форм, як от «релігія Перемоги» тощо.

Іншим наслідком сталінської «спокути» було підпорядкування Румунської, Болгарської, Сербської та Польської Православних Церков НКВС/КДБ та його «філіям», унаслідок чого було вбито багато єпископів і священників, тоді як інші стали маріонетками «колективного антихриста» (за висловом богословів Катакомбної Церкви). Потім почалася комунізація населення Східної Європи: і якщо матеріальна та духовна руйнація в цих кра-

³¹ Shumilo, «Sovietskij Rezhim i 'Sovietskaia Tserkov'» v 40-e–50-e gody XX stoletia», *Tserkovnyie vedomosti*, URL: <http://catacomb.org.ua/modules.php?name=Pages&go=page&pid=678>.

³² Alexander Yakovlev, *A Century of Russian Violence in Soviet Russia*, Yale University Press, 2003.

³³ Ardiv, «Avoiding participation in the Great Victory Services», sermon given on May 8, 2005, *Vertograd*, May 18, 2005; translated in *The Hoffman Wire*, May 18, 2005.

³⁴ Shumilo, op. cit.

³⁵ I.M. Andreev (Andreevsky), «The Catacomb Church in the Russian Land».

³⁶ Shkarovsky, *Russkaia Pravoslavnaia Tserkov' pri Staline i Khrushcheve*, Moscow, 2005, p. 205.

інах не порівняні з тим, що було в Радянському Союзі, то лише тому, що вони були під комуністичним гнітом менший час і вже в основному після смерті Сталіна.

Тим часом, у міру того, як «вільне» населення Радянського Союзу страждало від голоду, населення ГУЛАГу зросло до небувалих розмірів, що зробило післявоєнний період для народів СРСР ще жахливішим, ніж до війни.

*

Поклоніння Московського патріархату Сталіну, яке тривало від Другої світової війни до останніх днів комунізму й, у різний спосіб, до сьогодні, є, мабуть, найяскравішою демонстрацією неканонічності та безблагодатності цієї організації. Звичайно, завжди можна було знайти мужніх окремих православних вірян і навіть священиків; але вони діяли всупереч, а не з благословення своїх церковних лідерів, які, йдучи за своїми справжніми лідерами, Сталіним, Путіним і Сатаною, продовжують прославляти сатанинську перемогу воюючих атеїстів у 1945 році.

Переклад українською **Віталія Шуміла**

Мос Володимир-Ентоні – бакалавр мистецтв (філософія та психологія; Оксфордський університет, 1970 р.), доктор філософії (Ph.D.) (теорія особистості, особистість Шекспіра; Університет Суррея, 1978 р.), історик Церкви, (Гілфорд, Великобританія).

Moss Volodymyr-Anthony – Bachelor of Arts (Philosophy and Psychology; Oxford University, 1970), Doctor of Philosophy (Ph.D.) (Theory of Personality, Shakespeare's Personality; University of Surrey, 1978), Church Historian (Guldford, Great Britain).

E-mail: vladmoss@aol.com

Авторський сайт: www.orthodoxchristianbooks.com

THE CULT OF STALIN IN THE MOSCOW PATRIARCHATE: ITS SOURCES AND CONTEMPORARY CONDITION

*The given article is called to introduce into Ukrainian scientific discourse the concept of “sergianism” – the subjection of the Moscow Patriarchate in 1927 to the atheist Soviet state, as a result of which the ROC MP became a component part and one of the important propagandist mouthpieces of the internal and external politics of the USSR and its ruling party, the Communist Party of the Soviet Union. One of the manifestations of sergianism is the spreading in the church milieu of the cult of Stalin and, linked with it, the religious cult of the “GFW” (“Great Fatherland War”) or “the religion of Victory”, which in the contemporary Russian Federation has taken the place of the ideology of communism. The “Religion of Victory” as a disguised form of Stalinism is an official state and ecclesiastical doctrine in the RF, which justifies the ideas of “Soviet revanchism” and the aggressive politics of the government of the Russian Federation. The article has not only a scientific, but also a practical character; its aim consists in drawing the attention of the scientific community and society in Ukraine to the problem of sergianism, insofar as the ecclesiastical community in Ukraine plays a significant role. However, the processes of decommunization have scarcely touched it. **The scientific novelty** consists in the fact that such concepts as “ecclesiastical Stalinism” and “the religion of Victory”, and the problems associated with it are being introduced into Ukrainian scientific discourse for the first time.*

Key words: the cult of Stalin, Stalinism, repressions in the USSR, persecution of the Church, the Moscow Patriarchate, the religion of Victory, the Catacomb Church.

Дата подання: 4 січня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 20 січня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мос, В-Е. Культ Сталіна в Московському патріархаті: витoki та сьогодення. *Сіверянський літопис*. 2022. № 1. С. 49–57. DOI: 10.5281/zenodo.6739886.

Цитування за стандартом APA

Moss, V-A. Kult Stalina v Moskovskomu patriarkhati: vytyky ta sohodennia [The Cult of Stalin in the Moscow Patriarchate: its Sources and Contemporary Condition]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2022, 1, P. 49–57. DOI: 10.5281/zenodo.6739886.

